УДК [(371.134:371.2)+613](043.3)

Осадченко Тетяна Михайлівна
кандидат педагогічних наук, викладач
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Цибульська Вікторія Вікторівна
кандидат наук з фіз. вих. і спорту, доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У сучасній науковій літературі досліджувана категорія має широкий спектр дефініцій, що зумовлено психолого-педагогічними аспектами розкриття її сутності та механізмами створення у межах різних освітніх установ та організацій.

Аналіз змісту поняття «здоров'язбережувальне середовище» дає можливість зробити висновки:

− більшість дослідників розкривають сутність здоров'язбережувальної середовищної взаємодії через категорію «умови», які характеризуються сукупністю та системністю;

− визначені умови створення середовища різноаспектні, репрезентовано медико-гігієнічні, культурно-соціологічні, психолого-педагогічні умови;

− взаємодія суб'єктів середовища спрямована на гармонійне збереження та зміцнення фізичного, духовного та соціального компонентів здоров'я особистості.

Ураховуючи вищезазначене, ***здоров'язбережувальне середовище початкової школи*** розглядаємо як педагогічно організовану систему умов, що впливають на цілеспрямовану взаємодію суб'єктів початкової освіти і забезпечують ефективність освітнього процесу на основі формування пріоритетного ставлення до здоров'я як найбільшої життєвої цінності, функціонування здоров'язбережувальних методів, технологій та засобів з метою розвитку здоров'язбережувальної компетентності його суб'єктів.

Акцентуємо увагу на фактах використання в науковій літературі також поняття «здоров'язбережувальний простір». Зазначимо, що ми підтримуємо думку дослідників: Е. Зеєра, Ю. Мануйлова, І. Шендрика, О. Ярошинської та ін., які доводять, що категорії «середовище» і «простір» не синонімічні.

Переконливим вважаємо твердження Ю. Мануйлова, що простір не дозволяє людині виявити його власне буття. Він лише простір середовищетворення, лише ареол, з якого кожен черпає стільки, скільки може. Освітній простір − це ресурс, ніби резерв, потенціал формування інтегрального та масштабного засобу становлення людської особистості. Конкретна людина в освітньому просторі не живе, лише мислиться, а от у середовищі людина, безумовно, живе і постійно із ним взаємодіє [6, с. 15−16].

Тому вважаємо, що доцільно вживати поняття ***«здоров'язбережувальний простір особистості молодшого школяра»*** у якості характеристики його оточення, яке забезпечує створення можливостей для реалізації умов здоров'язбереження, зокрема у процесі освітньої взаємодії у початковій школі.

У сучасній педагогічній літературі репрезентовано наукові розробки, що розкривають функціонально-структурні компоненти здоров'язбережувального середовища початкової школи, напрями діяльності суб'єктів взаємодії з метою його формування, умови успішної організації тощо. Аналіз змісту результатів цих досліджень забезпечить здатність до проектування дій майбутніх учителів у напрямі створення здоров'язбережувального середовища початкової ланки освіти.

У вітчизняній науковій літературі дослідження структури здоров'язбережувального середовища початкової школи розпочалися лише в останні роки, тоді як визначення його характеристик започатковано у вітчизняній науковій літературі XX ст..

С. Дудко виокремлює чотири функціонально-структурні компоненти здоров'язбережувального навчального середовища: зміст особистісно значимої системи знань про здоров'я; навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу початкової школи; організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу); методи забезпечення навчання в русі та формування здоров'язбережувальної компетентності учнів дидактизованою матеріально-технічною базою [3, с. 38]. На нашу думку, така компонента структура не повною мірою відповідає особливостям середовищно-просторової взаємодії суб'єктів освітнього процесу з метою розвитку його учасників, тому потребує удосконалення.

Як зазначає Т. Водолазська: «Вивчення можливостей просторово-предметного компонента освітнього середовища не часто потрапляє у поле зору педагогів і психологів… Педагоги рідко розглядають територію школи чи класу як ресурс підвищення результативності навчання, ігноруючи факт просторового розміщення учнів і вплив предметів на успішність у навчальній діяльності») [1, с. 38].

Вважаємо за необхідне при виокремленні структури здоров'язбережувального середовища початкової ланки освіти посилалися на наукові розвідки В. Новікова, О. Писарчук, А. Цимбалару, О. Шапран, В. Ясвіна та інших педагогів, психологів, які пропонують функціонально-просторову структуру середовища, зокрема науковці виокремлюють:

− соціальний, просторово-предметний, психодидактичний компоненти середовища (В. Ясвін) [14];

− просторово-семантичний, змістово-методичний, комунікативно-організаційний компонент, комунікаційна сфера, організаційні умови (С. Тарасов) [9, с. 15−18];

− ціннісно-сенсовий компонент, інформаційно-змістовий, організаційно-діяльнісний, просторо-предметний (В. Новіков) [7];

− суб'єктно-ресурсний, технологічний, матеріально-технічний компоненти (О. Шапран, Ю. Шапран) [12, с. 109];

− просторово-предметний, психолого-дидактичний, соціально-комунікаційний, пізнавально-комунікаційний (О. Писарчук) [8, с. 38] та ін.

Конструктивною вважаємо думку А. Цимбалару, що освітнє середовище буде ефективним ресурсом запровадження компетентнісного підходу у процесі навчання першокласників, якщо організовуватиметься з урахуванням:

− просторово-предметного компоненту шкільного середовища відповідно до вікових фізіологічних особливостей першокласників, що забезпечуватимуть його ергономічність і здоров'язбережувальну спрямованість;

− соціального компоненту шкільного середовища відповідно до вікових психологічних особливостей першокласників, що забезпечуватиме його персоналізацію;

− діяльнісного (технологічного) компоненту шкільного середовища відповідно до індивідуальних особливостей першокласників, що забезпечуватиме його культуротворчу спрямованість [11, с. 50].

О. Кірпиченко, досліджуючи здоров'язбережувальне середовище дошкільного навчального закладу як педагогічну систему, визначає у його структурі: навчально-виховний процес, соціальний і предметний компоненти [4, с. 51−52], які, на думку дослідниці, мають свої функції, зміст та особливості реалізації визначених завдань у межах кожного компоненту.

До соціального компоненту дослідниця відносить: педагогічний персонал, який втілює в практику фізкультурно-оздоровчі здоров'язбережувальні технології; медичний персонал, який забезпечує контроль за станом здоров'я та фізичним розвитком дітей, дотримання санітарно-гігієнічних норм в процесі реалізації навчально-виховної роботи, організацію раціонального харчування; соціальне оточення дитини поза навчальним закладом. Предметний компонент, на її думку, включає: фізкультурне обладнання групової кімнати, фізкультурної зали, спортивного майданчику, посібники, методичні рекомендації для

організації цілеспрямованої та самостійної діяльності дітей, які відповідають педагогічним, гігієнічним, естетичним вимогам та анатомо-фізіологічним особливостям дітей різного віку [4, с. 53]. За умов такого структурування, автор вбачає за можливе реалізовувати здоров'язбережувальне середовище як цілісну систему, яка має концептуальні основи для впровадження здоров'язбережувальної діяльності в умовах навчального закладу та забезпечує методичний супровід цього виду діяльності і педагогічний інструментарій.

Ж. Шараффуліна, С. Уланова в структурі здоров'язбережувального середовища школи виокремлюють наступні компоненти: педметно-просторовий (особливості місця, де розташовано освітній заклад; матеріально-технічне забезпечення процесу освіти; естетика інтер'єру та ін.); оганізаційно-стратегічний (якість концептуалізації середовища творення; тактика управління середовищним чинником здоров'язбереження, забезпеченість кадрами та ін.); кмунікативно-технологічний (характер педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу; технології здоров'язбереження, що використовуються; зв'язок основної та додаткової освіти; ступінь залучення учнів до середовищетворення та ін.) [13, с. 75].

На основі аналізу вищезгаданих досліджень пропонуємо такий компонентний склад здоров'язбережувального середовища початкової школи: програмно-змістовий компонент; суб'єктно-соціальний; технологічно-ресурсний; просторово-предметний (рис. 1).

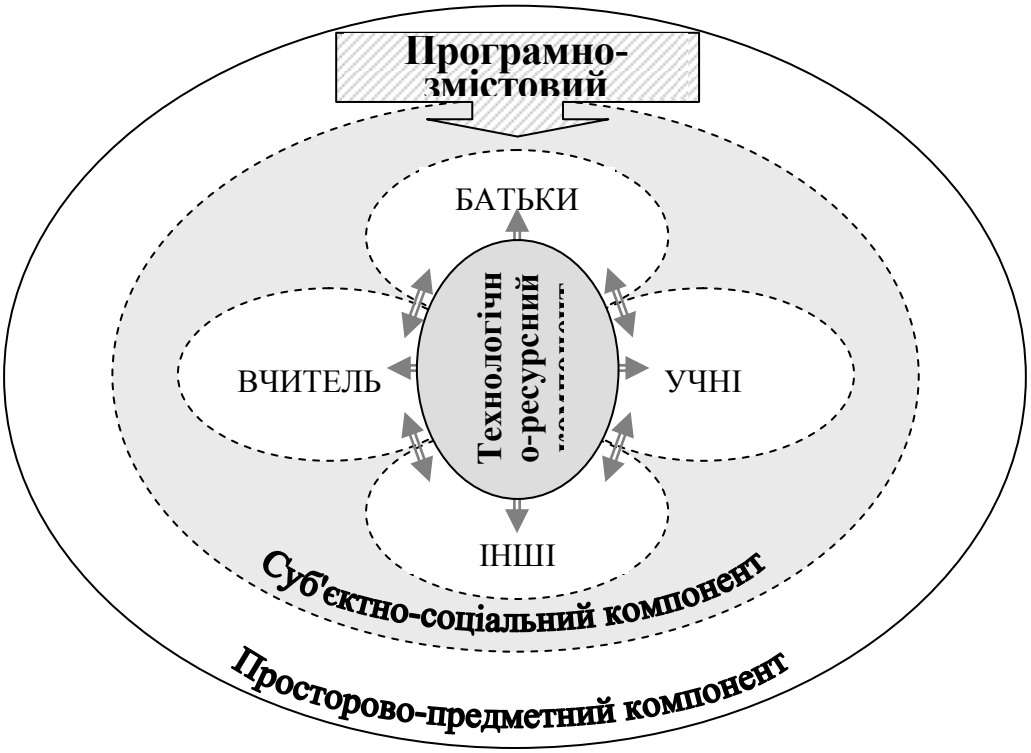

Рис. 1. Структура здоров'язбережувального середовища початкової школи

Програмно-змістовий компонент здоров'язбережувального середовища початкової школи визначає освітню парадигму здоров'язбереження у системі початкової ланки освіти. Його проектування відбувається на основі:

− Державного стандарту початкової загальної освіти [2], який розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів початкових класів, визначає зміст початкової загальної освіти, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави тощо;

− інваріантної складової змісту початкової загальної освіти, що представлена освітніми галузями: «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво»;

− варіативного складника загальноосвітньої підготовки на рівні початкової освіти, що визначається, згідно Стандарту, загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів учнів та (або) побажань батьків або осіб, які їх замінюють;

− навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів 1−4 класів;

− програм та планів виховної, профілактичної та медико-діагностичної роботи початкової школи;

− особистісних цілей суб'єктів освітнього середовища, які зумовлені потребами учасників освітньої взаємодії та спрямованістю на здоров'язбереження тощо.

Суб'єктно-соціальний компонент здоров'язбережувального середовища початкової школи відтворює систему взаємодії в досліджуваній ланці освіти.

Конструктивною вважаємо думку Л. Тихомирової, С. Морозової, які, досліджуючи формування здоров'язбережувального середовища освітнього комплексу «Школа − сад», зазначають, що його суб'єктами повинні бути не тільки учні та педагоги, дошкільнята і вихователі, а й всі фахівці, що працюють в освітньому комплексі, й, звичайно ж, батьки [10,с. 42]. Тому суб'єктами здоров'язбережувального середовища початкової школи визначаємо: учнів; учителів початкової ланки освіти; учителів-предметників, які залучені для реалізації освітніх цілей; батьків; медичний персонал закладу; педагогічних працівників (соціального педагога, практичного психолога, адміністрацію закладу тощо).

В основі створення цього компоненту середовища визначаємо суб'єкт-суб'єктну взаємодію як найефективнішу стратегію проектування середовища. Ми погоджуємось з О. Лінник, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія в освітньому середовищі − рівноправний взаємообмін навчальними смислами між суб'єктами педагогічного процесу, що відбувається у спільній навчальній діяльності та опосередковуються міжособистісними стосунками… Це найвищий рівень педагогічної взаємодії, що характеризується співробітництвом учителя та учнів, партнерськими стосунками та рефлексивним типом управлінської діяльності [5, с. 83−84].

Суб'єктність у здоров'язбережувальному середовищі проявляється і на рівні індивідуального підходу до здоров'язбереження школярів, відповідно до їх індивідуальних особливостей, можливостей та вад.

Технологічно-ресурсний компонент здоров'язбережувального середовища початкової школи відтворює систему форм, методів, технологій, засобів та їх ресурсного забезпечення, які використовуються суб'єктами взаємодії з метою забезпечення здоров'язбережувального ефекту освітньої та виховної діяльності.

Сутність технологічно-ресурсного компоненту здоров'язбережувального середовища початкової школи постійно знаходиться у полі зору дослідників та педагогів-практиків, адже операційно-діяльнісна складова організації освітньої взаємодії відіграє ключову роль у результативності здоров'язбережувальної діяльності.

Питання використання здоров'язбережувальних технологій і методів у системі загальноосвітнього навчального закладу ґрунтовно представлено у дослідженнях О. Антонової, О. Дубогай, С. Дудко, В. Єфимової, О. Омельченко, О. Менчинської, Н. Поліщук, Н. Сміронова, Т. Сілантєва, Л. Сливки, Л. Тихомирової, Н. Шиян та ін. Лише на основі інтеграції урочних та позаурочних форм, методів та технологій навчальної, виховної, профілактичної та діагностичної діяльності, що мають здоров'язбережувальний ефект, забезпечується цілеспрямована взаємодія усіх суб'єктів педагогічного процесу в освітній установі з метою розв'язання завдань здоров'язбереження.

Просторово-предметний компонент здоров'язбережувального середовища початкової школи це існуюче та спеціально створюване оточення суб'єктів освітнього процесу у початковій школі, що забезпечує здоров'язбережувальну спрямованість взаємодії і визначається просторово-часовими кордонами.

У структурі цього компонента слід розглядати як оточення-даність, так і оточення початкової школи, створене в процесі цілеспрямованої діяльності суб'єктів освітньої взаємодії. У першому випадку, це − ландшафтне розташування навчального закладу, його архітектурний стиль, розташування та озеленення мікрорайону, в якому функціонує школа та ін. У другому випадку, мова йде про інтер'єр школи, матеріально-технічну базу та сучасні пристрої забезпечення навчального-виховного процесу, обладнання кабінетів, благоустрій рекреаційних місць тощо.

Просторово-предметний компонент здоров'язбережувального середовища початкової школи відтворює умови для збереження здоров'я школярів завдяки дотриманню санітарно-гігієнічних вимог. На думку А. Цимбалару, вони можуть бути реалізовані не лише традиційними засобами (озеленення фітонцидними рослинами, провітрювання і вологе прибирання тощо), а й використанням сучасних пристроїв (для кварцування, зволоження повітря тощо). Водночас здоров'язбережувальний компонент освітнього середовища може бути забезпечений не тільки широковідомими засобами (добір парти відповідно до параметрів зросту дитини, фізкультхвилинки, прогулянки на свіжому повітрі, увага до питного і харчового режиму школяра тощо), а й тими, що апробовані й зарекомендували себе під час експериментальної роботи у школах сприяння здоров'ю (використання релаксаційних окулярів, таблиць для зорової гімнастики, килимків для масажу стоп, шапочок для збереження постави тощо) [11, с. 48].

В основі проектування просторово-предметного компоненту здоров'язбережувального середовища визначаємо принципи комфортності та єдності фізичного, психічного і духовного здоров'я особистості, реалізація яких створює умови для гармонійної організації взаємодії у початковій школі.

Чітке обґрунтування змісту кожного компонента здоров'язбережувального середовища початкової школи, на нашу думку, сприяє формуванню ґрунтовного уявлення майбутніх учителів початкової школи про сутність здоров'язбережувального середовища та визначенню напрямів діяльності, що спрямовані на їх створення.

Список використаних джерел:

1. Водолазська Т. В. Просторово-предметне середовище початкової школи та його вплив на якість навчання / Т. В. Водолазська // Постметодика. – 2012. – № 2(105). – С. 22–30.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
3. Дудко С. Г. Дидактичні засади формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.09 / Дудко Сергій Григорович. – К., 2015. – 258 с.
4. Кирпиченков А. А. Компонентный состав здоровьесберегающей среды в дошкольном образовательном учреждении / А. А. Кирпиченков // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. – 2011. – № 1(71). – С. 51–54.
5. Ліннік О. О. Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу в освітньо-професійному середовищі ВНЗ / О. О. Ліннік // Сборник научных трудов Sworld : материалы Междунар. науч.-практ. конф. «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2012». – Вып. 4, Том 26. – Одесса : Куприенко, 2012. – С. 82–90.
6. Мануйлов Ю. С. Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики / Ю. С. Мануйлов // Материалы науч.-практ. конф. «Социокультурная среда и единое образовательное пространство: региональная политика, стратегия развития» (28–29 октября 2003 г.). – Н. Новгород, 2003. – С. 15–18.
7. Новиков В. Н. Образовательная середа вуза как профессионально и личностно стимулирующий фактор [Электронный ресурс] / В. Н. Новиков // Психологическая наука и образование : [Электронный журнал]. – 2012. – № 1. – Режим доступа : http://psyedu.ru/journal/2012/ 1/2776.phtml
8. Писарчук О. Т. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до організації освітньо-розвивального середовища : дис. … кандидата пед. наук : 13.00.04 / Писарчук

Оксана Тарасівна. – Тернопіль, 2016. – 273 с.

9. Тарасов С. В. Образовательная среда школы: проблемы и подходы / С. В. Тарасов // Образовательная среда школы: проблемы и перспективы развития : материалы Шестой научно-практической конференции (15 февраля 2001 г.) / научный редактор С. В. Тарасов. – СПб. : Образование – Культура, 2001. – С. 9–19.

10. Тихомирова Л. Ф. Формирование здоровьесберегающей среды образовательного комплекса «Школа – сад» / Л. Ф. Тихомирова, С. Б. Морозова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 3. – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 41–44.

11. Цимбалару А. Д. Педагогічні особливості організації освітнього середовища учнів першого класу: просторово-предметний і соціальний компоненти / А. Д. Цимбалару // Наукові записки Малої академії наук України : зб. наук. праць. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2013. – С. 42–50.

12. Шапран О. І. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 9. – С. 108–110.

13. Шарафуллина Ж. В. Средовой подход к здоровьесбережению школьников: проблемы и перспективы / Ж. В. Шарифуллина, С. А. Уланова // Интеграция образования. – 2013. – № 1. – С. 71–76.

14. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.